

13. Дубнов А. П. «Падение Запада» и глобальные проблемы человечества (общедоступное введение) / А. П. Дубнов // Закат Европы / О. Шпенглер. – Новосибирск : Новосибирское ВО «Наука», 1993. – С. 3-33.
14. Кассирер Эрнст. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры / Кассирер Эрнст // Избранное. Опыт о человеке / Кассирер Эрнст. – М. : Гардарики, 1998. – С. 440-772.
15. Гештальтпсихология // Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 92.
16. Мирошников О. А. Государство. Идеология. Революция : монография / О. А. Мирошников. – Ялта : РИО КГУ, 2009. – 244 с.
17. Амбелен Р. Драмы и секреты истории. 1306-1643 / Р. Амбелен; [пер. с франц.]. – М. : Прогресс; Прогресс-Академия, 1992. – 304 с.
18. Черняк Е. Б. Призрачные страницы истории / Е. Б. Черняк. – М. : Остожье, 2000. – 432 с.
19. Культурных циклов теория // Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 227.
20. Лепинская В. О. Особенности интерпретации О. Шпенглером закономерностей мировой истории / В. О. Лепинская // Молодая наука – 2010 : материалы III Всеукр. (VI Всекрымской) науч. конф. молодых учёных (22 октября 2010 г.) / отв. ред. А. В. Горбань. – Симферополь, 2010. – С. 91-92.
21. Гумилёв Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Н. Гумилёв // История древней Руси во взаимодействии народов Евразии / Л. Н. Гумилёв. – М. : АСТ, 2008. – С. 15-573.
22. Татищев В. Н. История Российская : в 7-ми т. / Л. Н. Гумилёв. – М., Л. : АН СССР (Ленинградское отделение), 1962. – Т. 1. – 500 с.
23. Каган // Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – С. 519.

Надибська О.Я.

УДК 17:165.000167/168 (081)

КОМУНІКАЦІЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Постановка проблеми. Комунікативний підхід до аналізу низки проблем соціодинаміки нині є актуальним. Цей підхід пов'язаний з тим чинником, що при аналізі ключових проблем суспільно-економічного й духовно-культурного розвитку увага акцентується на двох фундаментальних сутностях – інформації й взаємодії. Поняття «комунікація» широко застосовується в сучасній науковій лексиці, що має різноманітне змістовне навантаження, залежно від того, який зміст у неї вкладається, і на яку предметну галузь вона екстраполюється. Тобто, тлумачення цього поняття можуть бути поліваріантними. У сучасних дослідженнях під комунікацією розуміється соціально зумовлений процес передачі й сприйняття інформації в умовах міжособистісного, групового й масового спілкування на основі застосування різних каналів, засобів і способів передачі інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботі проаналізовано найважливіші моменти теорій творців комунікативної філософії (Карл-Отто Апель, Юрген Габермас), аспекти розуміння комунікації в теорії соціальних систем Нікласа Лумана, а також у концепціях сучасних дослідників комунікативності (Анатолій Срколенко, Андрій Романов, Геннадій Васильєв).

Актуальність роботи. Комунікація як соціокультурний та гносеологічний феномен розкриває свій зміст у різноманітних іпостасях. Однак у кожній іпостасі існує певна інваріантна основа, яка за своїм змістом цілком відповідає специфічній галузі. Комунікація – це і спілкування, і діяльність, і змістовний універсум, розширення змісту якого пов'язане з мовою, тобто штучний посередник.

Мета статті. Виходячи з цього спробуємо розкрити значимість комунікації для визначення суспільного розвитку. Адже комунікація не є простим спілкуванням, діалогом, формою розширення символічного універсуму, діяльністю. Це є також і методологічним інструментарієм пізнання соціальної реальності й обґрунтуванням пріоритетів її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформація як гносеологічний феномен має особливу функціональну значимість і самодостатню цінність, виступаючи, власне, фундаментом процесу комунікації. Однак сама по собі інформація комунікацію не утворює. Це є необхідною, однак недостатньою умовою комунікації. Інформація набуває соціально-комунікативного змісту лише тоді, коли вона проходить через усвідомлення людини й реалізується в системі суспільних відносин. Безперечно, окрім об'єктивної змістовності інформації, необхідно важливими є суб'єктивні сприйняття цієї найфундаментальнішої її властивості.

Тільки в такому випадку комунікація може відбутися, а її передумовами будуть, окрім природної потреби в спілкуванні, по-перше, наявність певного предметного й змістовного поля, а, по-друге, наявність вираження модальності, як фактора осмислення й оцінки об'єктивного змісту інформації, формування певного ставлення до нього. Саме в останньому випадку виникає сенс і мета комунікативної інтенції, без чого ані діалог, ані будь-яке спілкування, по суті, неможливі.

Якщо інформація виникає як гносеологічний феномен процесу взаємовідносин, тоді комунікація виступає як соціокультурний процес, що має свою складну структуру й функціональну спрямованість. Об'єктом вчення про комунікації виступає різноманітність форм соціальної взаємодії між людьми, що реалізуються через системи вербального й невербального спілкування. «Предметом теорії комунікації є

складний конгломерат, що впливає з комплексності й багатозначності власне комунікативного процесу його учасників та умов, - зазначають Андрій Романов і Геннадій Васильєв, - які так чи інакше впливають на цей процес» [11, 7].

Досліджуючи комунікацію як соціально-гносеологічний феномен, автори праці «Массовые коммуникации» стверджують, що «у трактовці поняття комунікації правильніше виділити основні три підходи:

1)... у найзагальнішому вигляді під комунікацією розуміється спосіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального світу...

2)... передача інформації від людини до людини в найрізноманітніших формах - через різні інформаційні канали й технології подачі інформації...;

3) ... ця передача й обмін інформацією, що має за мету не власне процес такої передачі, а будь-який ... вплив на людей за допомогою цієї інформації» [11, 8].

Тенденція розширення змісту поняття «комунікація» і можливостей її застосування є характерною в умовах стрімкого розвитку знання, його «консолідації» та викриття подібностей і взаємодій різноманітних явищ і процесів.

Як було вже зазначено, комунікація як соціокультурний та гносеологічний феномен розкриває свій зміст у різноманітних іпостасях. Однак у кожній іпостасі існує певна інваріантна основа, яка за своїм змістом цілком відповідає специфічній галузі. Комунікація – це і спілкування, і діяльність, і змістовний універсум, розширення змісту якого пов'язане з мовою, тобто штучний посередник. Але найбагатший у науковому плані зміст комунікації пов'язаний з тією іпостассю, коли він виступає як діалог, як особлива форма пошуку істини.

Чим же характеризуються зазначені іпостасі комунікації?

Для поняття «комунікація» детермінуючою сферою є галузь людської взаємодії, спілкування. Тут метою комунікації виступає повідомлення фактичної інформації через когнітивне звернення, а також досягнення позитивного ефекту від отриманої інформації іншим суб'єктом спілкування. А її функціями виступають у пізнавальному й методологічному спілкуванні наступні: інформаційна, регулятивна, культурологічна.

Поза сумнівом, природа комунікації впливає з потреби в спілкуванні, і розкривається саме через характеристику цього процесу. Однак концептуальні розробки спілкування наявні здебільшого в представників психологічної науки. Спілкування тут виступає як необхідна умова індивідуалізації й соціалізації особистості, її психологічного розвитку. Так, наприклад, Лев Виготський розглядає «спілкування як процес передачі думок та переживань» [6, 51]. Сергій Рубінштейн також розглядав спілкування в природі розуміння людьми один одного [12, 110]. Людмила Столярєнко зазначає, що «спілкування – це специфічна форма взаємодії людини з іншими людьми або членами суспільства; у спілкуванні реалізуються соціальні відносини людей» [7, 393]. Євген Ільїн зазначає, що «спілкування – це приватний вид комунікації. Під комунікацією розуміється взаємодія (зв'язок) двох систем, у переході якої від одної системи до іншої системи передається сигнал, що несе інформацію» [7, 205]. Далі він наголошує: «людське спілкування – це зв'язок між людьми, що призводить до виникнення двостороннього психологічного контакту, що проявляється в передачі партнеру зі спілкування інформації (вербальної й невербальної), метою якої є встановлення взаєморозуміння й взаємопереживання» [7, 205].

Що ж стосується аналізу поняття «спілкування», то в авторів праці «Введение в психологию» під редакцією професора Артура Петровського, спілкування виступає як «багатоплановий процес розвитку контактів між людьми, що виникає через потребу в спільній діяльності» [5, 280].

Однак у всіх цих концепціях спілкування виступає як особлива психоконікативна реальність, і слід особливо відзначити, що поза цією реальністю існування людини як розумної істоти є нонсенсом. Аксель Берг має рацію, стверджуючи, що «людина може нормально мислити тривалий час лише за умови безперервного спілкування із зовнішнім світом. Цілковита інформаційна ізоляція від зовнішнього світу є початком божевілля. Інформаційний, стимулюючий зв'язок із зовнішнім світом є таким же необхідним, як їжа й тепло, більше того – як наявність тих енергетичних полів, в яких проходить уся життєдіяльність людей на нашій планеті» [9, 209].

Психологічна наука на експериментальній основі розкрила не тільки суть спілкування, а й розкрила негативні елементи інформативної ізоляції людини. Проте спілкування – це не просто процес вербальної комунікації членів соціуму. Воно є цілеспрямованим, усвідомленим, а значить, є спрямованим на досягнення будь-якого результату логічної або практичної діяльності. Виділення соціальних пріоритетів і об'єднання їх сутності є логічною діяльністю суб'єкта, особливою формою розвитку його думки. Однак цей хід відображає його зв'язок з діяльністю соціуму через аналіз останнього. Тут уже комунікація суб'єкта (дослідника) й об'єкта (соціуму) виступає в новій іпостасі, а саме в діяльності. У цьому середовищі сутність людини не може бути відокремлена від умов її становлення й розвитку, а саме від праці й соціального спілкування. Праця потребувала нових форм спілкування. «Разом із працею, – зазначає Ігор Андрєєв, – зароджувалась і її найнеобхідніша передумова – кооперація або ж безпосереднє втілення соціального характеру суспільного виробництва» [1, 127].

Безумовно, зародження кооперації є новим видом комунікативного спілкування, заснованого на діяльності. Спілкування – це особливий вид діяльності людини. «Якщо під діяльністю розглядати активність людини, – зазначає Олексій Бодаєв, – спрямовану на досягнення певних усвідомлених нею цілей за допомогою засвоєних нею в суспільстві, в якому вона перебуває, засобів, і яка стимулюється такими ж певними мотивами, тоді діяльністю вважатимуться не тільки гра, навчання, виробнича й побутова

праця, не тільки праця хірурга або художника-живописця, а й взаємодія людей один з одним у формі спілкування» [4, 89].

Тут Олексій Бодалев вказує на те, що немає сенсу обмежувати діяльність до її предметної частини, це, насамперед, спілкування, особливий вид діяльності, поза якою повноцінний розвиток людини як особистості є неможливим. Розрив цих понять – діяльність і спілкування – звужує багату змістовність комунікативних зв'язків.

Комунікація також виступає як особливий змістовний універсум, розширення змісту якого здійснюється через удосконалення й розвитку мови, символізацію соціального простору, тобто швидке зростання різноманітних знакових референтів, що замінюють «живі» зв'язки. Це було пов'язано ще й з виникненням писемності, яка призвела до своєрідної революції в спілкуванні.

Винайдення писемності як нової мовної системи й способу передачі інформації сприяло не лише становленню теоретичного знання й передачі його інформації прийдешнім поколінням, а й розширенню символічного універсуму, а в цілому – розвитку цивілізацій як інформативного процесу.

При комунікації писемності належить особлива роль. Тут її модернізації набувають різноманітного характеру, однак у будь-якому випадку мова тут виступає як особлива форма відображення навколишнього середовища у фігурах логіки (поняттях). Проте формування цих фігур логіки має свої особливості. Вони визначаються об'єктом пізнання, способом прояву знань про нього, а також формою передачі інформації на горизонтальному (тут і зараз) і вертикальному (прийдешнім поколінням) рівнях. Однак дешифровка цих фігур логіки потребує особливої підготовки, оскільки за межами останньої інформації залишиться «рідч у собі». Тут писемність набуває нової форми – особливих семіотичних систем, що вимагають від адресата розуміння її змісту на основі певного рівня знань.

Більш складною проблема модернізації письмової мови виявилася в структурі технічних знань. Ця мова синтезує в собі такі складні феномени, як ідеальні об'єкти та їх матеріальна знакова об'єктивація, конвенційність, нормативність і варіабельність, значення, моделі, оперативні системи тощо. Реалізуючи функцію, що формує думку, а також комунікативну функцію, мова технічного знання сама, по суті, виступає передумовою становлення та функціонування цього виду знань. По суті, ця мова дає можливість не лише розуміти суть цих складних феноменів, а й передбачає специфічний світогляд як процес, до якого приєднуються знання суб'єкта, якими він володіє. У результаті цього процесу й формується інтерсуб'єктивний світ значень. Особливо цей світ розкриває свій зміст в інформатиці, яка різко збагатила символічний універсум різними мовними системами. Це такі мови, як бейсик, фортран, алгол, ідо та багато інших. Розширення мовних систем й їх значень у технічному знанні відбувається за рахунок створення нових систем кодування, технічної символізації при обробленні й передачі інформації. Завдяки цьому інтерсуб'єктивному світу значень рафіноване технічне знання викладається мовою універсальних понять значної тотожності. Це є найбільш точним й повним за думкою способом вираження технічних ідей.

Розвиток мовних систем суттєво розширив символічний універсум сучасних наукових знань. Ідею розвитку й розширення символічного універсуму активно підтримує Ернст Кассілер, який розглядає мову як штучний посередник «комунікації», це є невід'ємним елементом нашого життя, людина живе в соціально визначеному й сконструйованому світі. «Людина, – зазначає із цього приводу Ернст Кассілер, – перебуває ... не лише у фізичному, а й у символічному універсумі. Мова, міф, мистецтво, релігія – частини цього універсуму, є тими різними нитками, з яких сплітається тканина людського досвіду... Людина вже не протистоїть реальності безпосередньо, вона не стикається з нею, так би мовити, обличчям в обличчя... Замість того, щоб звернутися до власне речей, людина постійно звертається до себе самої. Вона настільки занурена в лінгвістичні форми, художні образи, міфічні символи або релігійні ритуали, що не може нічого бачити й знати без втручання цього штучного посередника. Так виглядають справи не тільки у теоретичній, а й у практичній сферах. Навіть тут людина не може жити у світі чітких фактів, і відповідно до своїх власних бажань і потреб. Вона, імовірно, живе серед уявних емоцій, у надіях і остраху, серед ілюзій та їх втрат, серед фантазій і мрій» [8, 470-473].

Отже, розширення процесів кодування символізації інформації, безсумнівно, відбиває розвиток способів комунікації, розширення світу мовного простору, символічного універсуму.

Особливою формою комунікації виступає діалог. Як було зазначено, природа комунікації впливає з потреби в спілкуванні розкривається, насамперед, через характеристику цього процесу, який, за своєю суттю, є діалогічним навіть у тому випадку, якщо йдеться про поодинокий суб'єкт та його звертання до себе самого. «Там, де діалог із самим собою є відсутнім, там і діалог «Я» з «Ти» не може набути логічного статусу, там зникає можливість перейти від монологіки до діалогіки в цілому» [3, 69].

Перехід до діалогу означає, що його головними структурними компонентами виступають людина й система інформаційних відносин, до яких вона вступає, у цьому випадку, система пріоритетів. У ході діалогу відбувається процес інформатизації суб'єктів діалогу. Однак інформативність – це не матеріальність, це ідеальне, що проникає у свідомість суб'єкта діалогу. Інформативність є нематеріальною передумовою розвитку духовної сутності людини. Ця передумова пов'язана з ідеально-суб'єктивними формами організації людських знань, в основі чого лежать креативно-пізнавальні дії суб'єкта з інформацією. Інформативність є серцевиною діалогу, що розкриває інтерсуб'єктивний світ людини, систему її особистих знань і навиків та застосування їх при пошуку істини. Діалог, як форма пошуку істини, є моментом осяяння її учасників, спрямованого в русло сформульованої проблеми, до того ж в діалозі задіяні і наше раціо, і наша інтуїція.

Діалог – це форма вираження і спосіб реалізації наших потреб. У ньому проявляється й комунікативне світосприйняття, він відображає прагнення до цілісності, творчості й розуміння. «Діалог, – пише Григорій Померанц, – це «розмова, в якій дух цілого виникає й прокладає собі шлях через неоднаковість реплік. Діалог у широкому сенсі цього слова може бути формою розвитку й поетичного задуму; формою розвитку філософського дослідження (наприклад, у Платона ... Іноді всі ці аспекти співпадають ... Кількість учасників діалогу не вирішує ... Вирішує присутність (або відсутність) духа Цілого ... Якщо ціле не складається, ми маємо на увазі діалог глухих, опосередковано визначаючи цим справжній діалог як розмову зі спробою зрозуміти співрозмовника. В ідеальному діалозі всі співрозмовники прислухаються до правди цілого, і гегемонія належить тому, хто не прагне палко затвердити своє сформоване сповідання істини, хто тримає ворота істини відкритими» [10, 61-62].

На думку Григорія Померанца, у класичному діалозі до згоди доходять без чітко вираженої гегемонії одного голосу. У діалогічних відносинах завжди є присутнім (зримо або незримо) хтось Інший (який навчається або група осіб, яка навчається), комунікативна інтенція якого або виражена нечітко, або відсутня зовсім. Однак при цьому вона чітко проявляється в того, хто навчається, як головного суб'єкта діалогу, для якого цей Інший виступає в значній мірі абстрактним співрозмовником. Однак саме завдяки його присутності й у відносинах з ним створюється комунікативна установка на спілкування, відбувається комунікативний діалогічний процес, ядро якого персоніфіковане й характеризує здебільшого акт самовираження й самореалізації людських якостей і прагнень. Завдяки присутності Іншого комунікативна ситуація в цьому випадку визначається одним головним, основним учасником діалогу (того, хто навчає), його прагненням до висловлювання. Саме в цих умовах думки й ідеї людини здатні набути діалогічного змісту й форми. На цю особливість звернув увагу Михайло Бахтін у його аналізі діалогічного методу у творчості Федора Достоєвського. «Логічні й предметно-змістовні відносини, – писав Михайло Бахтін, – для того, щоб стати діалогічними ... мають втілитися ... перетворитися ... на висловлювання й отримати автора, тобто творця цього висловлювання, чю позицію воно позначає» [2, 212].

Комунікативна ситуація породжує і автора, і висловлювання. Тобто можуть існувати різні ідеї, думки, предметні судження, що є цілком логічними й логічно корелюють з іншими тотожними конструкціями, однак діалогічну визначеність вони все-таки можуть прийняти лише в площині осмисленої позиції автора, і у зв'язку з наявністю його звертання до Іншої особи. Звертання й установка на повідомлення як комунікативні фактори – це умова діалогу. Саме таким чином складається комунікативна ситуація, в якій головним є не повідомлення як передача інформації, а повідомлення – висловлювання, між якими лише й є можливими діалогові відносини.

Поза сумнівом, існує досить багато способів і типів діалогу. Практично всі вони несуть у собі комунікативні начала, однак не всі поєднують і розкривають справжні якості цього процесу.

Висновки. Отже, вивчення комунікативних процесів має величезний гносеологічний потенціал у процесі з'ясування природи соціуму в цілому. Виходячи в виведенні поза межі дослідження будь-яких трансцендентних сил, що можуть управляти соціумом (оскільки їх вплив неможливо довести, незважаючи на наше власне ставлення до них), необхідно будувати наше знання про людські спільноти, ґрунтуючись на діяльності самих людей. Буття людини є інтерсуб'єктивним, воно будується на залученні людини до стосунків з іншими людьми, формативанні власної поведінки залежно від поведінки інших людей та нашому впливі на поведінку інших. У комунікативному засвоєнні світу, перетворенні його на зрозумілий і безпечний формується життєвий світ, в якому ми постаємо одночасно суб'єктами і природними об'єктами, на яких орієнтуються інші. Кожний життєвий світ створює власну систему координат, в якій будується система цінностей.

Джерела та література:

1. Андреев И. Л. Происхождение человека и общества / И. Л. Андреев. – М. : Мысль, 1988. – 415 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 212 с.
3. Библер В. С. Мышление как творчество : введение в логику мысленного диалога / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.
4. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Междунар. пед. Академия, 1995. – 328 с.
5. Введение в психологию / под ред. А. В. Петровского. – М. : Academia, 1997. – 464 с.
6. Выготской Л. С. Избранные психологические исследования / Л. С. Выготской. – М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1956. – 520 с.
7. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с.
8. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Э. Кассирер. – М. : Гардарини, 1998. – 784 с. – (Лики культуры).
9. Парыгин Б. Д. Основы психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 209 с.
10. Померанц Г. С. Диалог и молчание / Г. С. Померанц // Человек. – 1996. – № 3. – С. 61-62.
11. Романов А. А. Массовые коммуникации / А. А. Романов, Г. А. Васильев. – М. : Вузовский учебник, 2009. – 236 с.
12. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1959. – 134 с.
13. Столяренко Л. Д. Основы психологии : учеб. пособие / Л. Д. Столяренко. – 8-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д. : Феникс, 2003. – 672 с. – (Высшее образование).